

WACŁAW HRYNIEWICZ OMI

EKUMENICZNE ZNACZENIE TEOLOGII MISTERIUM PASCHALNEGO

W 1926 r. Dom Lambert Beauduin pisał, że Zachód musi nauczyć się od Wschodu chrześcijańskiego przeżywać misterium paschalne¹. Już wówczas podkreślał on potrzebę zapoznania się z teologicznym bogactwem myśli wschodniej na ten temat, zawartym zwłaszcza w tekstach liturgicznych. Spośród wszystkich tajemnic życia Chrystusa, misterium zmartwychwstania wydawało się najbardziej zapomniane w teologii i duchowości Kościoła zachodniego. W teologii omawiano traktat o odkupieniu nie czyniąc żadnej wzmianki o zmartwychwstaniu Chrystusa. Dziedziną refleksji nad zmartwychwstaniem jako faktem była jedynie apologetyka. Prawda o zmartwychwstaniu jako misterium zbawczym przechodziła przez okres zapomnienia i ukrycia. Uważano, że Chrystus dokonał dzieła odkupienia przez swoje wcielenie, życie i śmierć na krzyżu. Podkreślano moment naprawy, zadośćuczynienia i zasługi. Jeśli wspomniano o zmartwychwstaniu, to jedynie jako o osobistym zwycięstwie Chrystusa oraz nagrodzie za uniżenie i cierpienie. W ten sposób misterium zmartwychwstania znalazło się na peryferiach chrześcijańskiej refleksji teologicznej.

Od kilku ostatnich dziesięć lat zaznacza się w Kościele katolickim wyraźny proces odkrywania na nowo prawdy o śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa w ich organicznej jedności i nierozzerwalnej więzi. Pojawiały się głosy podkreślające palącą potrzebę odnalezienia na nowo biblijnej, bardziej paschalnej koncepcji chrześcijaństwa². Przyczynił się do tego pap. Pius XII dzięki encyklice *Mystici Corporis* (1944), przywróceniu wigilii paschalnej oraz reformie liturgii Wielkiego Tygodnia dekretem z dnia 16 XI 1955 r. Reforma liturgiczna zmierzała przede wszystkim do tego, aby święto Paschy rzeczywiście było obchodem centralnego misterium chrześcijaństwa i odzyskało na nowo swoją pierwotną siłę promieniowania na całe życie chrześcijańskie.

Nauka Soboru Watykańskiego II o misterium paschalnym, zawarta głównie w *Konstytucji o liturgii*, w *Konstytucji dogmatycznej o Kościele*,

¹ *L'Occident à l'école de l'Orient. Mystère pascal.* „*Irénikon*” T. 1:1926 s. 10-20.

² J. A. Jungmann. *Österliches Christentum.* „*Stimmen der Zeit*” T. 152:1953 s. 1-8; H. Oster. *Le mystère pascal dans la pastorale.* Paris 1963 s. 9-19.

w *Konstytucji o Objawieniu Bożym*, jest ukoronowaniem długoletnich wysiłków wielu ludzi, aby przywrócić tajemnicy paschalnej centralne miejsce w nauczaniu i w życiu Kościoła. W *Dekrecie o formacji kapłanów* Sobór podkreśla z naciskiem, że zarówno teologia dogmatyczna, jak i wszystkie inne nauki teologiczne powinny odnawiać się „przez żywsze powiązanie z tajemnicą Chrystusa i historią zbawienia” (nr 16). Pierwszy dokument soborowy, *Konstytucja o liturgii*, zaczyna się proklamacją „paschalnego misterium Chrystusa” (nr 5). Odtąd wyrażenie to będzie jednym z kluczowych pojęć całej rozległej nauki Soboru Watykańskiego II.

Fakt odnowy liturgii i teologii misterium paschalnego posiada doniosłe znaczenie ekumeniczne. Otwiera on przede wszystkim drogę do otwartego i konstruktywnego dialogu z „Kościołami krzyża” (wspólnoty ewangeliczne), które również przeżywają okres odnowy w teologii tajemnicy paschalnej. Z drugiej strony teologia misterium paschalnego prowadzi również do zbliżenia z Kościołem prawosławnym oraz z Kościołami orientalnymi (tzw. niechalcedońskimi), które w swym życiu zachowały żywą świadomość centralnego miejsca zmartwychwstania Chrystusa. Ta jednocząca funkcja teologii paschalnej wynika przede wszystkim z pierwotnego, wczesnochrześcijańskiego rozumienia tajemnicy paschalnej, które jednak stopniowo zatarło się w świadomości Kościoła zachodniego, obecnie zaś na nowo staje się żywym i jednoczącym centrum refleksji i duchowości chrześcijańskiej.

I. WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKA KONCEPCJA MISTERIUM PASCHALNEGO

Centralnym punktem kerygmy apostolskiej był fakt, że Chrystus „złożony w ofierze jako nasza Pascha” (1 Kor 5, 7), powstając z martwych jako „pełen mocy Syn Boży” (Rz 1, 4) zwyciężył śmierć (por. 1 Kor 15, 54-57) i dalej żyje, aby wstawiać się za nami (Rz 6, 9-10; Hbr 7, 25). Zmartwychwstanie Chrystusa uważane było za coś więcej niż za dowód prawdziwości Jego posłannictwa oraz znak wiarygodności chrześcijaństwa. Szczególnie św. Paweł przypisuje zarówno śmierci, jak i zmartwychwstaniu Chrystusa odkupieńczą wartość, widząc w nich dwie fazy tego samego misterium³. W jego przekonaniu, bez zmartwychwstania nie mogłoby być w ogóle mowy o odkupieniu: „A jeżeli Chrystus nie zmartwychwstał, daremna jest wasza wiara i aż dotąd pozostajecie w grzechach waszych” (1 Kor 15, 17). „On to został wydany za nasze grzechy i wskrzeszony z martwych (egerthe) dla naszego usprawiedliwienia”

³ Por. m. in. W. Prokulski. *Zmartwychwstanie Chrystusa w soteriologii św. Pawła*. W: *Nasza myśl teologiczna*. T. 2. Warszawa 1935 s. 119-134; D. M. Stanley. *Christ's Resurrection in Pauline Soteriology*. Rome 1961; F. X. Durrwell. *La résurrection de Jésus mystère de salut*. Ed. 7. Le Puy 1963 s. 41-51.

(Rz 4, 25). Powszechność dzieła odkupienia jest wynikiem całego misterium paschalnego: „Za wszystkich umarł Chrystus, po to, aby ci co żyją, już nie żyli dla siebie, lecz dla Tego, który za nich umarł i zmartwychwstał” (2 Kor 5, 15).

W pierwotnym nauczaniu o tajemnicy odkupienia zmartwychwstanie odgrywało tak dominującą rolę, że niekiedy tylko o nim jest mowa (por. 1 P 1, 3) lub w łączności z powtórным przyjściem Chrystusa (1 Tes 1, 10). Stopniowo apostołowie zaczęli odróżniać w męce i zmartwychwstaniu Chrystusa dwa wydarzenia nie tylko wzajemnie skierowane do siebie (por. Flp 2, 8-9), lecz przenikające się wzajemnie do tego stopnia, że tworzą dwie nierozdzielne fazy jednego misterium odkupienia. Według św. Jana jedność tajemnicy śmierci i zmartwychwstania jest tak głęboka, że określa on je wspólnym terminem jako „wywyższenie” Chrystusa (por. J 3, 14; 8, 28; 12, 32)⁴. Niepodzielna jedność odkupieńczego czynu Chrystusa polega na tym, że pomimo oddzielenia w czasie poszczególne jego elementy tworzą w swojej istotnej strukturze nierozzerwalną całość. Zmartwychwstanie jest wewnętrznym następstwem śmierci Chrystusa. W świetle wypowiedzi nowotestamentowych ukazuje się ono jako istotny element paschalnej ofiary Chrystusa; złożona w momencie śmierci, została ona przyjęta przez Ojca w zmartwychwstaniu i uwielbieniu człowieczeństwa Chrystusa (por. Hbr 4, 14; 9, 11-12; 9, 24). Dopiero zmartwychwstanie nadaje jej pełny sens i skuteczność zbawczą⁵.

Wyraźny obraz tego, jaką rolę przypisywano zmartwychwstaniu Chrystusa w dziele odkupienia w ciągu pierwszych wieków chrześcijaństwa, daje historia egzegezy cytowanego już tekstu św. Pawła z listu do Rzymian (4, 25). Komentując go Ojcowie greccy przypisywali śmierci i zmartwychwstaniu bliżej nieokreślony, odkupieńczy wpływ. Ten brak dalszej precyzji sprawiał, że wyraźniej niż Ojcowie łacińscy podkreślali oni rolę zmartwychwstania Chrystusa. Ponadto w interpretacji tego tekstu Ojcowie greccy nie czynili żadnej wzmianki o zasłudze Chrystusa ani nie wyjaśniali roli zmartwychwstania w stosunku do wiary usprawiedliwiającej⁶. Według św. Maksyma Wyznawcy, „ten, kto zna misterium krzyża i grobu, zna także istotne racje wszystkich rzeczy; ten zaś,

⁴ Durrwell, jw. s. 29-41.

⁵ Tamże s. 91-96; L. Sabourin. *Rédemption sacrificielle*. Bruges 1961 s. 412-423; W. F. Hogan. *Christ's Redemptive Sacrifice*. Englewood-Cliffs 1963 s. 66-69; N. Füglistner. *Die Heilsbedeutung des Pascha*. München 1963 s. 280 n. Na temat roli zmartwychwstania w kerygmie apostołskiej por. J. Schmitt. *Jésus ressuscité dans la prédication apostolique. Etude de théologie biblique*. Paris 1949; K. Lehmann. *Auferweckt am dritten Tag nach der Schrift*. Freiburg i. Br. 1968; F. Musner. *Auferstehung Jesu*. München 1969; X. Léon-Dufour. *Résurrection de Jésus et message pascal*. Paris 1971; B. Rigaux. *Dieu le ressuscité. Exégèse et théologie biblique*. Gembloux 1973.

kto wnuknie jeszcze głębiej w misterium zmartwychwstania, pozna je cel, dla którego Bóg stworzył wszystkie te rzeczy na początku”⁷.

Ojcowie łacińscy zajmują bardziej zróżnicowane stanowisko. Św. Augustyn zdaje się rozumieć podwójnie wypowiedź św. Pawła: z jednej strony uznaje, że śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa posiadają wpływ odkupieńczy (wyraźnie podkreślając przy tym różnicę przyczynowości tych tajemnic), z drugiej usiłuje czasami wyjaśniać wpływ zmartwychwstania w świetle usprawiedliwienia przez wiarę⁸. Inni pisarze łacińscy opowiedzieli się za jednym lub drugim wyjaśnieniem św. Augustyna. Jeszcze w XIII w. św. Tomasz z Akwinu potrafił zharmonizować najbar-dziej cenne elementy z tradycji greckiej i łacińskiej przypisując zarówno śmierci, jak i zmartwychwstaniu przyczynowość sprawczą i wzorcą w dziele odkupienia⁹. „Wiele rzeczy należy przemyśleć w Chrystusie — pisał on — lecz szczególnie zmartwychwstanie, do niego bowiem wszyst-ko jest skierowane, głównie zaś całe nastawienie religii chrześcijań-skiej”¹⁰.

Integralna koncepcja misterium paschalnego w pierwotnej kerygmie znalazła również swój wyraz w liturgii wczesnochrześcijańskiej. Współ-czesne badania źródeł pierwotnego Kościoła wykazały, że w całym Koś-ciele podczas trzech pierwszych wieków, a nawet jeszcze w IV w., święto Paschy było przede wszystkim świętem odkupienia dokonanego przez śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa, świętem ekonomii zbawienia, czyli zbawczego planu Boga w stosunku do ludzi, urzeczywistnionego głównie przez śmierć i zmartwychwstanie¹¹. Nie było ono dla pierwszych chrześ-

⁶ Por. D. M. Stanley. *Ad historiam exegeseos Rom.* 4,25. „Verbum Domini” T. 29:1951 s. 257-274, zwłaszcza s. 258-261; Hogan, jw. s. 47-50.

⁷ *Cent. gnostica* I. 66. PG 90, 1108.

⁸ Stanley. *Ad historiam* s. 262-272.

⁹ Por. III, q. 53-59. Spośród opracowań wymienić należy: B. W. Speeken-brink. *Valor soteriologicus Christi resurrectionis. Adagii resurrectionis formulae eorumque significatio a St. Augustino usque ad S. Thomam.* Noviomagi 1955; G. O'Collins. *Thomas Aquinas and Christ's Resurrection.* „Theol. Studies” T. 31:1970 s. 512-522; E. Zimolag. *Valor soteriologicus resurrectionis Christi secundum S. Thomam Aq.* Romae 1972.

¹⁰ „Multa sunt in eo cogitanda, sed specialiter resurrectio. Ad hanc omnia ordinantur, et praecipue totus christianae religionis status”. *In 2 Tim.* c. II, 1. 2.

¹¹ Do odkrycia prawdziwego sensu święta Paschy w starożytności chrześcijańskiej przyczynił się głównie O. Casel (*Art und Sinn der ältesten christlichen Osterfeier.* „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” T. 14:1934 s. 1-78). Ze świadectw historycznych wynika, że: „Die altchristliche Osterfeier als Ganzes ist das Fest der Erlösung durch Tod und Erhöhung des Herrn, also die Feier der Oikonomia, des Heilsplanes Gottes mit den Menschen” (s. 45). Studium to nazwał A. M. Roguet „dziełem profetycznym”. „La Maison Dieu” T. 77:1964 s. 22. W tłum. franc. ukazało się ono pt. *La fête de Pâques dans l'Eglise des Pères.* Paris 1963. Do tego samego wniosku doszli również: P. Duployé (*Pâque la Sainte.* „La Maison Dieu” T. 6:1946

cijan świętem zmartwychwstania jako wyizolowanego faktu historii zbawienia, lecz świętem zmartwychwstania w jego nierozdzielnej łączności ze śmiercią Chrystusa. W tajemnicy paschalnej widzieli oni przede wszystkim „przejście” Chrystusa przez śmierć do zmartwychwstania i pełni życia Bożego¹².

Liturgia pierwotna odznaczała się charakterystyczną tendencją do syntetyzowania. Nie dzieląc tajemnic istotnie i wewnętrznie związanych z sobą ukazywała ona mękę, śmierć, zmartwychwstanie i wniebowstąpienie Chrystusa jako jedno misterium zbawienia: mękę i śmierć w świetle zmartwychwstania (motyw zwycięstwa), zaś Chrystusa zmartwychwstałego jako zachowującego ślady męki i śmierci¹³. W świetle wczesnochrześcijańskich tekstów liturgicznych podstawowa racja wewnętrznej jedności tajemnic paschalnych polega na tym, że męka i śmierć z istoty swej były przejściem do zmartwychwstania¹⁴.

Spory o datę obchodzenia Wielkanocy nie przysłoniły zasadniczej, pierwotnej idei święta: całościowego spojrzenia na śmierć, zmartwychwstanie i wniebowstąpienie jako na jedno paschalne misterium odkupienia. Aż do X w. misterium paschalne jako całość posiadało uprzywilejowane miejsce zarówno w liturgii łacińskiej, jak i liturgii Kościoła wschodniego¹⁵.

Począwszy od końca średniowiecza, nastawionego przede wszystkim na kult cierpiącego człowieczeństwa Chrystusa, aż po wiek XX, rolę zmartwychwstania Chrystusa w ekonomii zbawienia teologowie zachodni zajmowali się bardzo mało. Właściwą funkcję zbawczą przypisywano męce i śmierci Chrystusa. Odkupieńcza rola Jego zmartwychwstania, a także ściśle związanej z nim tajemnicy wniebowstąpienia oraz chwalebного panowania Chrystusa („sedet ad dexteram Patris”) zostały usunięte w cień.

Nasuwa się pytanie, jakie są przyczyny tego historycznego zjawiska, że w teologii ostatnich stuleci paschalne misterium śmierci i zmartwychwstania Chrystusa przestano traktować jako jedno misterium odkupienia.

s. 23), Jungmann (jw. s. 1-8), H. Haag (*Vom alten zum neuen Pascha. Geschichte und Theologie des Osterfestes*. Stuttgart 1970), I. Ortiz de Urbina (*La Pasqua nel pensiero teologico primitivo*. „Orient Christ. Periodica” T. 36:1970 s. 444-453).

¹² Na temat podwójnej interpretacji terminu „pascha” (hebr. pesach) w starożytności chrześcijańskiej por. Ch. Mohrmann. *Pascha, Passio, Transitus*. „Ephem. liturgicae” T. 66:1952 s. 37-52.

¹³ H. A. Schmidt. *Paschalibus initiati mysteriis*. „Gregorianum” T. 39:1958 s. 465-470.

¹⁴ Tamże s. 466.

¹⁵ Beauduin, jw. s. 18.

II. PRZYCZYNY ZANIKU INTEGRALNEJ KONCEPCJI MISTERIUM PASCHALNEGO NA ZACHODZIE CHRZEŚCIJAŃSKIM

Teologowie zajmujący się szczegółowo tym zagadnieniem wskazują na różnorakie przyczyny tego stanu rzeczy. Wydaje się, że przynajmniej częściowo jest on wynikiem faktu, że kraje zachodnie (poza Rzymem) nie były terenem bezpośredniej działalności Apostołów jako naocznych świadków zmartwychwstałego Chrystusa; nie przeżyły one w tym stopniu co gminy chrześcijańskie na Wschodzie radosnej nowiny o zmartwychwstaniu. Przepowiadanie zmartwychwstania Chrystusa musiało wywierać tam niezwykle wrażenie, które pozostało na długo w świadomości i pobożności Wschodu chrześcijańskiego.

Jedną z wielu przyczyn zaniku paschalnej świadomości na Zachodzie mógł być również, według O. Rousseau, brak zainteresowań spekulatywnych w świecie łacińskim pierwszych wieków. Wielkie debaty chrystologiczne toczące się na Wschodzie nie znalazły głębszego oddźwięku ani w myśli, ani w modlitwie liturgicznej Zachodu (w przeciwieństwie do liturgii wschodniej); herezje szerzące się na Zachodzie dotyczyły przede wszystkim natury człowieka i jego upadku, a nie prawd trynitarnych czy chrystologicznych. Takie ogólne nastawienie przyczyniło się w pewnym stopniu do tego, że prawda o zmartwychwstaniu nie zdołała przeniknąć do głębi mentalności zachodniej¹⁶.

Według J. A. Jungmanna przyczyną zapomnienia zbawczej roli człowieczeństwa Chrystusa, które z kolei wpłynęło na zaciemnienie prawdziwego znaczenia Paschy była przede wszystkim obrona Zachodu przed błędami arianizmu. Stopniowo doszło do tego, że w Chrystusie widziano prawie wyłącznie „Boga z nami”. W konsekwencji również i w teologii odkupienia główny nacisk położono na godność osoby boskiej jako na element najbardziej decydujący; pośrednicząca rola człowieczeństwa Chrystusa uwielbionego w tajemnicy paschalnej zeszła z konieczności na dalszy plan¹⁷.

Jeśli arianizm rzeczywiście przyczynił się w jakiejś mierze do usunięcia w cień teologii i pobożności paschalnej, powstaje dalsze pytanie, dlaczego zjawisko to objęło jedynie Zachód chrześcijański. Dlaczego na Wschodzie wyraźne zaakcentowanie bóstwa Chrystusa w teologii i liturgii szło od wieków w parze z żywą duchowością paschalną? Odpowiedzi na tak postawione pytanie szukać należy, zdaniem H. J. Schulza oraz A. Grillmeiera, w pojawieniu się na Wschodzie tzw. neochalcedonizmu¹⁸.

¹⁶ *Incarnation et anthropologie en Orient et en Occident*. „Irénikon” T. 26:1953 s. 363-375, zwłaszcza s. 370 n.

¹⁷ *Liturgisches Erbe und pastorale Gegenwart*. Innsbruck 1960 s. 3-86.

¹⁸ Schulz. *Die „Höllenfahrt” als „Anastasis”. Eine Untersuchung über Eigenart und dogmengeschichtliche Voraussetzungen byzantinischer Osterfrömmigkeit*.

Teologia aleksandryjsko-cyrylińska uznając odrębność dwóch natur w Chrystusie (zgodnie z nauką Soboru Chalcedońskiego) w szczególny sposób podkreślała ponadto przebóstwienie (theosis) natury ludzkiej przez naturę Bożą. W świetle tej teologii Wschód mógł lepiej pojąć, w jaki sposób proces przebóstwienia zapoczątkowany przez wcielenie — dzięki osobowej jedności natury boskiej i ludzkiej w Chrystusie — dopełnia się z kolei definitywnie w zmartwychwstaniu i ogarnia wszystkie stworzenia¹⁹.

Uznając wielką sugestywność tej teorii można wyrazić wątpliwość, czy podane przez nią wyjaśnienie jest słuszne. Subtelny niuans chrystologiczno-soteriologiczny nie może wyjaśnić tak doniosłej różnicy między nastawieniem Wschodu i Zachodu chrześcijańskiego. W neochalcedonizmie należałoby widzieć nie tyle przyczynę, ile raczej skutek duchowości paschalnej, jako pewnej zasadniczej postawy religijno-teologicznej, która istniała na Wschodzie, a której brak chrześcijaństwu zachodniemu. Wydaje się, że różnice w teologii odkupienia na Wschodzie i Zachodzie zarysowały się wcześniej, jeszcze przed pojawieniem się zasadniczych różnicowań w chrystologii. Nie pomniejszając znaczenia śmierci Chrystusa, odkupienie pojmowano na Wschodzie jako ontyczny proces przebóstwienia, który rozpoczął się we wcieleniu, po raz pierwszy zaś ujawnił się zwycięsko w zmartwychwstaniu Chrystusa²⁰.

Tymczasem Zachód chrześcijański prawdopodobnie już od V lub VI w. myślał raczej w kategoriach jurydycznych i moralnych. Właśnie ta postawa teologii zachodniej przyczyniła się najbardziej do wyeliminowania tajemnicy zmartwychwstania z soteriologii. Odkupienie i zbawczą rolę Chrystusa usiłowano wyjaśnić na podstawie teorii zadośćuczynienia, pojętego w sposób czysto jurydyczny²¹. Według niej zmartwychwstanie dotyczyło jedynie osobistego losu Jezusa i nie wywarło wpływu na samo odkupienie już dokonane w momencie śmierci. Podkreślana przez Kościół pierwotny paradoksalna prawda o przewyciężeniu śmierci przez śmierć Chrystusa, ujawnionym w zmartwychwstaniu zatraciła stopniowo swój właściwy i głęboki sens. Koncepcja odkupienia, rozbudowana przede wszystkim w średniowieczu i oparta na jurydycznej teorii zadośćuczynienia i zasługi, wpłynęła decydująco na ukształtowanie się swoistego typu

„Zeitschr. f. kath. Theol.” T. 81:1959 s. 1-66, zwłaszcza s. 42-45; Grillmeier. *Zum Christusbild der heutigen katholischen Theologie*. W: *Fragen der Theologie heute*. Aufl. 3. Einsiedeln 1960 s. 265-300, zwłaszcza s. 273 n.

¹⁹ Grillmeier, jw. s. 274; Schulz, jw. s. 45-53.

²⁰ Por. K. Rahner. *Schriften zur Theologie*. Bd. 4. Aufl. 3. Einsiedeln 1962 s. 163.

²¹ Tamże s. 159. Por. Schulz, jw. s. 56; H. Waldenfels. „*Eingedenk des Leidens, der Auferstehung und Himmelfahrt*”. *Unterwegs zu einer Spiritualität des Paschamysteriums*. „Geist und Leben” T. 38:1965 s. 85-102, zwłaszcza s. 91.

duchowości i teologii zachodniej, z której zmartwychwstanie zostało niemalże całkowicie wyeliminowane²².

Wskazać należy jeszcze na inne, późniejsze przyczyny tego złożonego zjawiska w chrześcijaństwie zachodnim, jakim było wielowiekowe usunięcie w cień tajemnicy zmartwychwstania Chrystusa. Począwszy od XVI w. jedną z przyczyn tego procesu była również reakcja Kościoła katolickiego na naukę reformatorów o odkupieńczej zasłudze Chrystusa. Cała uwaga teologów zwrócona została na zasługę i zadośćuczynienie osiągnięte przez mękę i śmierć Chrystusa. Rozpatrując odkupienie wyłącznie w tych kategoriach, teologowie pomijali funkcję zmartwychwstania Chrystusa²³.

Z kolei duży wpływ na kształtowanie się myśli katolickiej wywarł także okres ataków na zmartwychwstanie ze strony krytyki liberalnej, rozpoczętych już pod koniec XVIII w. i trwających przez cały wiek XIX. Ataki te, podjęte przez racjonalistów i modernistów, zmusiły teologów katolickich do wnikliwego zajmowania się szczególnie aspektem historycznym i apologetycznym zmartwychwstania, gdy tymczasem aspekt soteriologiczny został niemalże całkowicie pominięty²⁴. Wraz z odłączeniem się apologetyki od teologii dogmatycznej XVIII w. zaistniał między tymi dziedzinami swoisty podział pracy. Zakładając, że zmartwychwstanie omawiane jest w apologetyce, dogmatycy czuli się niejako zwolnieni od obowiązku ponownego poruszania tego zagadnienia nie uświadamiając sobie, że apologetyka nie mogła ukazać całego bogactwa treści zawartej w tajemnicy zmartwychwstania, skoro rozpatrywała je wyłącznie w aspekcie cudu na potwierdzenie boskiej misji Chrystusa. O samej tajemnicy zmartwychwstania Chrystusa w jej istotnej treści mówiono w teologii w rzeczywistości bardzo mało. Niewielu teologów tego ostatniego okresu zwróciło uwagę na soteriologiczne znaczenie zmartwychwstania Chrystusa. Do nielicznych wyjątków należeli w Niemczech J. M. Scheeben²⁵, A. Staudenmeier²⁶ oraz A. Berlage²⁷. We Francji wyjątek stano-

²² Por. I. H. Dalmals. *Le „Mystère”*. Introduction à la théologie de la liturgie. „La Maison Dieu” T. 14:1948 s. 66-98, zwłaszcza s. 74; Schulz, jw. s. 56.

²³ B. Vawter. *Resurrection and Redemption*. „The Cath. Bibl. Quart.” T. 15: 1953 s. 11-23, zwłaszcza s. 19 n.; Stanley. *Christ's Resurrection* s. 10.

²⁴ Por. J. Capmany-Casamitjana. *La Resurrección del Señor. Ensayo de síntesis teológica*. Barcelona 1956 s. 10; P. de Haes. *La résurrection de Jésus dans l'apologétique des cinquante dernières années*. Rome 1953.

²⁵ *Handbuch der katholischen Dogmatik*. Bd. 5/2: *Erlösungslehre*. Aufl. 2. Freiburg i. Br. 1954 s. 176.

²⁶ *Enzyklopädie der theologischen Wissenschaften als System der gesamten Theologie*. Mainz 1834 s. 406.

²⁷ *Katholische Dogmatik*. Bd. 6. Teil 2 Abt. 3: *Die Lehre von der Erlösung und Gnade*. Münster/W. 1858 s. 393-397.

wili niektórzy spośród reprezentantów szkoły oratoriańskiej, którzy podkreślając permanentny charakter ofiary Chrystusa widzieli w zmartwychwstaniu jej dopełnienie (consommation) i uwieńczenie²⁸.

III. MISTERIUM PASCHALNE W TEOLOGII I DUCHOWOŚCI WSCHODU CHRZEŚCIJAŃSKIEGO

Misterium zmartwychwstania od początku zajmowało centralne miejsce w myśli, kulcie i pobożności Kościoła wschodniego. Jest ono, według określenia Beauduina, „wielką nabożnością Wschodu” (la grande dévotion de l'Orient)²⁹. Jego zbawczą rolę ukazuje przede wszystkim wschodnia koncepcja odkupienia.

Począwszy od ubiegłego stulecia, zwłaszcza teologowie prawosławni rosyjscy wypowiedzieli zdecydowaną walkę tzw. „jurydyzmowi zachodniemu”; usiłowali oni odizolować teologię prawosławną od wszelkiego wpływu zachodniego i utworzyć rdzennie patrystyczną teologię odkupienia. Jakkolwiek dążenia te doprowadziły przeważnie do skrajnego subiektywizmu, moralizmu i aprioryzmu, pozostaje jednak faktem, że teologowie ci wyraźnie podkreślali odkupieńczą wartość tajemnicy zmartwychwstania, krytykując równocześnie teologię zachodnią za to, iż nie włącza zmartwychwstania do dzieła odkupienia³⁰. Według powszechnej nauki Kościoła prawosławnego Chrystus dokonał dzieła odkupienia przez całe swoje życie, w szczególny sposób zaś przez swoją śmierć i zmartwychwstanie, które tworzą nierozzerwalną całość; odkupienie dokonało się w sposób definitywny dopiero dzięki zmartwychwstaniu³¹.

W świetle tradycji wschodniej odkupienie jest rozpatrywane niejako odgórnie, od strony działania samego Boga w stosunku do człowieka. Teologia wschodnia widzi w Chrystusie raczej Boga wcielonego, który zbawia ludzi z miłości, niż człowieka, który będąc Bogiem, mógł ofiaro-

²⁸ Por. E. Masure. *L'école française et la théologie du sacrifice*. „Année théol.” T. 12:1952 s. 73-78; P. Nordhues. *Die Auferstehung Christi als Heilsmysterium nach der Theologie des Louis de Thomassin*. „Catholica” T. 15:1961 s. 24-42.

²⁹ Jw. s. 11 n.

³⁰ Por. m. in. Metr. A. Chrapowickij. *Dogmat iskuplenija*. Sremski Karłowci 1926 s. 7 n. Na temat soteriologii prawosławnej rosyjskiej por. B. Schultze. *La nuova soteriologia russa*. „Orient. Christ. Period.” T. 9:1943 s. 406-430; T. 11:1945 s. 165-215; T. 12:1946 s. 130-176.

³¹ Por. W. Niesmiełow. *Nauka o czielowiekie*. T. 2. Wyd. 2. Kazań 1907 s. 337-359; S. Zankow. *Das orthodoxe Christentum des Ostens*. Berlin 1928 s. 49-52; P. Bratsiotis. *La résurrection du Christ dans l'Eglise orthodoxe, spécialement dans l'Eglise grecque*. „Irenikon” T. 26:1953 s. 6-16, zwłaszcza s. 9.

wać Bogu należną ekspiację za grzechy ludzkie z tytułu sprawiedliwości. W perspektywie wschodniej odkupienie pojmowane jest bardziej jako działanie Boże skierowane ku człowiekowi niż jako zasługujący akt człowieka skierowany ku Bogu. Podczas gdy teologia zachodnia podkreślała zawsze rolę ludzkiej natury Chrystusa jako pośrednika zbawienia (według formuły św. Augustyna: „mediator Dei et hominum homo Christus Jesus”), myśl wschodnia koncentrowała swoją uwagę na Jego boskiej naturze i boskiej mocy, działającej pod osłoną człowieczeństwa.

W konsekwencji, według tradycji Kościoła wschodniego, odkupienie jest nie tyle przewyciężeniem grzechu, usprawiedliwieniem i pojednaniem stworzenia ze Stwórcą, ile raczej, i przede wszystkim, odnowieniem i przemianowaniem całej natury ludzkiej³². Soteriologia prawosławna przywiązuje dużą wagę do faktu, że Ojcowie greccy pojmowali odkupienie przede wszystkim jako przebóstwienie (theosis) natury ludzkiej, która — uległszy skażeniu wskutek upadku — została na nowo przetworzona i przemieniona w człowieczeństwie Chrystusa. W tej perspektywie odkupienie posiada charakter wybitnie ontyczny i pozytywny, skoncentrowany wokół idei przebóstwienia: jest skierowane do przebóstwienia jako swego celu. Jego zadaniem jest usunięcie wszelkich przeszkód stojących na drodze do zjednoczenia upadłego człowieka z Bogiem. „Ludzie byli oddzieleni od Boga w potrójny sposób: przez naturę, przez grzech i przez śmierć. Zbawiciel nasz przywrócił nam uczestnictwo w Bogu i zjednoczył nas bezpośrednio z Nim, usuwając wszystkie przeszkody jedną po drugiej: pierwszą — przyjąwszy ludzką naturę, drugą — przez swoją śmierć na krzyżu; i wreszcie, przez swoje zmartwychwstanie, obalił On mur odgradzający naszą naturę od zjednoczenia z Jego naturą, tj. tyranię śmierci”³³. Cała ekonomia Syna Bożego wypełniła się zatem we wcieleniu, śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa. To ostatnie objawia dopiero ostateczny cel całego planu Bożego. Bez zmartwychwstania nie ma przebóstwienia i wiecznego udziału w życiu Bożym³⁴. Dopiero w zmartwychwstaniu osiąga swą pełnię misterium przebóstwienia człowieka i urzeczywistnia się w nim obraz i podobieństwo Boże, zamierzone przez Stwórcę w momencie stworzenia. Zmartwychwstanie Chrystusa jest nie tylko dopełnieniem i uwieńczeniem dzieła odkupienia, ale równocześnie triumfem ludzkiej natury przyjętej przez Słowo i uwielbionej przez Boga³⁵.

³² Bratsiotis, jw. s. 5 nn.; A. Theodorou. *Die Lehre von der Vergottung des Menschen bei den griechischen Kirchenvätern*. „Kerygma und Dogma” T. 7:1961 s. 283-310, zwł. 293. Zwięzły przegląd problematyki podaje G. Dejaifve (*The Approach of the Eastern Church to Atonement*. „Diakonia” T. 3:1968 s. 397-408).

³³ *De vita in Christo* III. PG 150, 572.

³⁴ Por. V. Lossky. *Théologie mystique de l’Eglise d’Orient*. Paris 1960 s. 134, 147-150; Theodorou, jw. s. 298; Bratsiotis, jw. s. 7.

³⁵ Bratsiotis, jw. s. 8.

Również liturgia oraz ikonografia wschodnia od początku ukazywały misterium paschalne w całym jego dynamizmie zbawczym. Najpotężniejszym wyrazem duchowego przywiązania Kościoła wschodniego do zmartwychwstania jest wigilia paschalna, wraz z całym jej bogatym ładunkiem teologicznym. Podkreśla ona jedność krzyża i zmartwychwstania, męki i zwycięstwa, definitywnego przejścia od śmierci do życia³⁶. Teksty wigilii paschalnej głoszą, że w Chrystusie zmartwychwstałym cała ludzkość i cały kosmos zostały przetworzone i przemienione. Zmartwychwstanie posiada zasięg kosmiczny, ponieważ zmartwychwstałe ciało ludzkie Chrystusa pociąga za sobą cały kosmos. Pascha jest już początkiem eschatologicznej przemiany świata³⁷. Ikona zstąpienia Chrystusa do piekieł ukazuje Go jako zwycięzcę nad stanem trwogi i „umarłego życia” (Grzegorz z Nyssy), który trąca szatana i wyzwala Adama. Ten poetycki obraz zmartwychwstania jako zwycięskiego zstąpienia Chrystusa do królestwa infernalnego jest głębokim wyrazem wschodniej koncepcji odkupienia: przechodząc przez królestwo śmierci Chrystus zwycięża śmierć, unicestwia ją i przywraca życie wieczne obumarłej ludzkości. W myśli i duchowości wschodniej prawda o zstąpieniu Chrystusa do piekieł posiada charakter wybitnie paschalny i soteriologiczny³⁸. Wiara w Chrystusa, zwycięzcę śmierci i piekła często prowadziła w Kościele wschodnim do idei apokatastazy, przewijającej się poprzez całą tradycję orientálną. Prawosławie odrzuciło ideę apokatastazy jako doktrynalnej pewności, przyjęło ją natomiast w sferę duchowości, nadziei, modlitwy i duchowego zmagania o to, aby wszyscy zostali zbawieni. W XX w. podobne idee głosiła religijna filozofia rosyjska, m. in. S. Bułgakow i N. Bierdiajew³⁹. Zwycięskie zstąpienie Chrystusa do piekieł jest początkiem eschatologicznego napięcia Kościoła, które ujawnia się w aktywnej miłości i w modlitwie o powszechne zbawienie, potencjalnie zrealizowane już w Chrystusie.

W dużej mierze dzięki liturgii Wschód chrześcijański zachował integralną koncepcję misterium paschalnego, żywą świadomość roli zmartwychwstania Chrystusa w dziele zbawienia. W epoce ekumenizmu fakt ten posiada bardzo doniosłe znaczenie, pomaga on bowiem wszystkim chrześcijanom przywrócić zmartwychwstaniu Chrystusa to centralne miejsce, które zajmowało ono w pierwotnym Kościele⁴⁰.

³⁶ O. Clément. *Mort et résurrection. Introduction à quelques thèmes du triduum pascal dans le rite byzantin*. „Contacts” R. 21:1969 nr 65 s. 27-69, zwłaszcza s. 59-69.

³⁷ Tamże s. 65.

³⁸ Tamże s. 42 n.

³⁹ Bułgakow. *Niewiasta Agnca*. Paryż 1945 s. 493-586; Bierdiajew. *O naznaczeniu czelowieka*. Paryż 1931 s. 286-303.

⁴⁰ Patriarcha Ekumeniczny Atenagoras I (1886-1972) wysunął sugestię, aby

IV. ODNOWA TEOLOGII MISTERIUM PASCHALNEGO
W KOŚCIELE KATOLICKIM ORAZ W KOŚCIOŁACH PROTESTANCKICH

Mając na uwadze długotrwałe usunięcie w cień zbawczej funkcji zmartwychwstania Chrystusa w świadomości Zachodu chrześcijańskiego J. Comblin pisał o dwudziestowiekowym, jakkolwiek nie całkowitym milczeniu Kościoła⁴¹. Sformułowanie to zostało uznane przez teologów jako przesadne i zbyt uproszczone⁴². Niemniej jednak w ostatnich latach wielu teologów katolickich wyraziło przekonanie, iż współczesna myśl teologiczna znajduje się w trakcie bardzo doniosłego odkrywania na nowo zbawczej roli zmartwychwstania Chrystusa. Zagadnienie to wysunęło się obecnie na czoło w teologicznej dyskusji nad odkupieniem⁴³. Niektórzy sądzą nawet, że powrót misterium paschalnego do żywej świadomości Kościoła uchroni będzie w dziejach jego duchowości za główne wydarzenie naszego czasu⁴⁴. Zaakcentowanie doniosłości zmartwychwstania uważa się wręcz za „jedną z najbardziej szczęśliwych zdobyczy teologicznych naszego wieku”⁴⁵.

Potrzeba podkreślania zbawczej roli misterium zmartwychwstania Chrystusa wynika, zdaniem Comblina, z nowej sytuacji chrześcijaństwa w świecie współczesnym. W ubiegłych wiekach tajemnica paschalna była do tego stopnia obecna w całym życiu Kościoła, że wcale nie usiłowano jej wyjaśniać. Nasza epoka, w której zaznacza się tak silnie proces dechrystianizacji oraz sekularyzacji, znalazła się w sytuacji podobnej do tej, jaka istniała w początkach chrześcijaństwa, stojącego w obliczu świata pogańskiego. Właśnie ta nowa, wręcz misyjna sytuacja Kościoła w świecie współczesnym wpłynęła — zdaniem Comblina — na to, że skoncentrowano uwagę na istotnych prawdach wiary i zaczęto pod-

wszyscy chrześcijanie obchodzili święto Paschy w drugą niedzielę kwietnia. W czasie Soboru Kościół katolicki zgodził się na tę propozycję pod warunkiem, że wybór drugiej niedzieli kwietnia zostanie dokonany w porozumieniu i za zgodą innych Kościołów chrześcijańskich. Propozycja Patriarchy spotkała się z uznaniem wielu biskupów katolickich. Inne Kościoły prawosławne, m. in. Kościół rosyjski i rumuński, wyraziły zgodę na obchodzenie Paschy w określonej niedzielę. Głębiej niż kiedykolwiek odczuwa się potrzebę równoczesnego obchodu największego spośród świąt chrześcijańskich; dążył do tego już Sobór Nicejski. Por. „Documentation catholique” R. 60:1963 s. 1659; J. Willebrands. *L'unité des Eglises catholique et orthodoxe*. „Docum. cath”. R. 68:1971 s. 68 n.

⁴¹ *La résurrection*. Ed. 2. Paris 1961 s. 19 nn.

⁴² J. Gaillard. *Essai d'un bilan doctrinal du mystère pascal*. „La Maison Dieu” T. 67:1961 s. 33-87, zwłaszcza s. 52; A. M. Roguet. *Qu'est-ce que le mystère pascal?*. Tamże s. 5-22, zwłaszcza s. 8 n.

⁴³ Durrwell, jw. s. 12; Oster, jw. s. 56; H. Küng. *Rechtfertigung. Die Lehre Karl Barths und eine katholische Besinnung*. Aufl. 3. Einsiedeln 1957 s. 226.

⁴⁴ Durrwell, jw. s. 12.

⁴⁵ J. M. R. Tillard. *L'Eucharistie Pâque de l'Eglise*. Paris 1964 s. 26.

kreślać, na wzór pierwszych wieków, przede wszystkim zmartwychwstanie Chrystusa ⁴⁶.

Niezależnie od tego, w jakiej mierze powyższa wypowiedź jest słuszną, konieczną rzeczą jest wniknąć głębiej, jakie jeszcze przyczyny złożyły się na to, że misterium zmartwychwstania zaczęło stopniowo powracać do teologicznej świadomości Kościoła katolickiego i zajmować należne mu miejsce w nauce o odkupieniu. Wydaje się, że ustawiczny wzrost tej świadomości wiąże się m. in. w dużym stopniu z pewnymi ogólnymi tendencjami w obrębie soteriologii współczesnej. Do zasadniczej zmiany perspektywy teologicznej w nauce o odkupieniu przyczynił się przede wszystkim współczesny nurt powrotu do źródeł biblijnych oraz patrystyczno-liturgicznych ⁴⁷. W związku z tym podjęto szereg prób przegrupowania i nowego układu zasadniczych pojęć soteriologicznych w tym celu, aby tajemnicę odkupienia ukazać bardziej integralnie, tj. dojść do takiej syntezy odkupienia, która by organicznie zharmonizowała ogromne bogactwo danych skrypturystycznych i tradycyjnych.

Jedną z głównych tendencji we współczesnej soteriologii przejawia się w tym, że dzieło odkupienia usiłuje się rozpatrywać w perspektywie całej historii zbawienia. W przeciwieństwie do teologii potrydenckiej, która ześrodkowała naukę o odkupieniu zwłaszcza wokół pojęcia zadośćuczynienia i zasługi, teologowie współcześni zwrócili raczej uwagę na jego konkretną realizację w poszczególnych tajemnicach życia Chrystusa ⁴⁸. Doceniając teologiczną wartość soteriologicznej idei ofiary ⁴⁹ i zadośćuczynienia ⁵⁰ wielu autorów usiłuje jednak pojmować odkupienie bardziej pozytywnie jako proces przebóstwienia ludzkości, dokonujący się nie tylko na płaszczyźnie jurydyczno-moralnej, lecz przede wszystkim w porządku ontycznym dzięki sprawczej przyczynowości człowieczeństwa Chrystusa oraz zbawczych tajemnic Jego całego życia.

⁴⁶ Jw. s. 19 n.

⁴⁷ Por. R. Aubert. *La théologie catholique au milieu du XXe siècle*. Tournai 1954 s. 11-41. Podkreślić należy zwłaszcza pionierską rolę F. Prata († 1938), który już na początku XX wieku zwrócił uwagę egzegetów i teologów na soteriologiczne znaczenie zmartwychwstania, uważając je za istotną oraz integralną część samego odkupienia (*La théologie de S. Paul*. T. 2 Ed. 38. Paris (1912) 1949 s. 250-256). Jeszcze wcześniej na moment ten zwrócił uwagę P. Ladeuze (*La résurrection du Christ devant la critique contemporaine*. Ed. 2. Bruxelles 1908 s. 5 n.) oraz E. Tobac (*Le problème de la justification dans S. Paul. Etude de théologie biblique*. Louvain 1908 s. 157 n.).

⁴⁸ Por. Füglistner, jw. s. 271 nn.; Grillmeier, jw. s. 266, 273.

⁴⁹ Sabourin, jw. s. 165-363, 402, 412 nn., 421 nn., 445-448; O. Semmelroth. *Christusereignis und unser Heil*. „Trier Theol. Zeitschr.” T. 63:1959 s. 332-346, zwłaszcza s. 337.

⁵⁰ M. in. Philippe de la Trinité. *La rédemption par le Sang*. Paris 1959 s. 10, 54-93.

Dzięki temu ujęciu również zbawcza funkcja misterium zmartwychwstania została wyraźnie dostrzeżona i zaakcentowana. Szczególną zasługę w tym względzie przypisać należy współczesnym badaniom w dziedzinie biblistyki i liturgii, które ukazały całe bogactwo soteriologicznej treści zmartwychwstania. Prawdą jest, że w większości traktatów o odkupieniu z ostatnich dziesięciu lat zagadnienie to było niemal całkowicie pomijane. Zwłaszcza w latach 1920-1950 wielu autorów uległo silnemu wpływowi myśli J. Rivièrè'a, który ujmował odkupieńcze dzieło Chrystusa przede wszystkim w kategorii zadośćuczynienia; interesowało go np. bardziej zagadnienie teorii „praw szatana” niż tajemnica uwielbienia Chrystusa⁵¹. Co więcej, gdy L. Hardy napisał o zmartwychwstaniu i wniebowstąpieniu Chrystusa jako o „przedłużeniu męki”, spotkał się z ostrym zarzutem ze strony Rivièrè'a, iż takie ujęcie zupełnie wykracza poza właściwe zagadnienie odkupienia⁵². Chyba tym należy tłumaczyć zjawisko, że nawet w traktatach o odkupieniu z ostatnich lat zagadnienie soteriologicznej roli zmartwychwstania Chrystusa zajmuje jeszcze nieproporcjonalnie mało miejsca⁵³.

Sięgając jednak do źródeł biblijnych, patrystycznych i liturgicznych teologowie współcześni usiłują przywrócić tajemnicy zmartwychwstania to centralne miejsce, które zajmowała ona w pierwotnym chrześcijaństwie. W tym właśnie sensie — zagadnienie zbawczej roli zmartwychwstania Chrystusa jest, według określenia G. Oggioniego, „tematem najbardziej oryginalnym i nowym”⁵⁴. Dorobek refleksji teologicznej ostatnich kilkadziesiąt lat nad misterium paschalnym znalazł wspaniałe uwieńczenie w dokumentach Soboru Watykańskiego II. Po raz pierwszy w dziejach Kościoła oficjalnie podkreślono z takim naciskiem soteriologiczne znaczenie tajemnicy paschalnej jako kulminacyjnego momentu całej ekonomii zbawienia⁵⁵. Sobór Watykański II pomógł całemu Kościołowi zrozumieć, że misterium paschalne winno jak najszybciej powrócić

⁵¹ *Le dogme de la rédemption dans la théologie contemporaine*. Albi 1948 s. 50-56.

⁵² Tamże s. 167; L. Hardy. *La doctrine de la rédemption chez S. Thomas*. Paris 1936 s. 151-191.

⁵³ Por. np. L. Ott. *Grundriss der Dogmatik*. Freiburg i. Br. 1959 s. 232 n.; J. Brinktrine. *Die Lehre von der Menschwerdung und Erlösung*. Paderborn 1959 s. 250 n. Do nielicznych wyjątków należą m. in.: B. M. Xiberta. *Tractatus de Verbo Incarnato*. T. II: *Soteriologia*. Matriti 1954 s. 541, 547 n., 551-572; M. Schmaus. *Katholische Dogmatik*. Bd. 2/2. Aufl. 5. München 1955 s. 362-392; W. Granat. *Chrystus Odkupiciel i Kościół — Jego Mistyczne Ciało*. W: *Dogmatyka katolicka*. T. 4. Lublin 1960 s. 113-117.

⁵⁴ *Il mistero della redenzione*. W: *Problemi e orientamenti di teologia dommatica*. Vol. 2. Milano 1957 s. 336.

⁵⁵ Por. B. Aherne. *The Paschal Mystery*. „The Clergy Review” T. 50:1965 s. 137-142; Waldenfels, jw. s. 85-88.

na to miejsce w jego świadomości, które mu się należy — jako centrum, z którego wszystko w Kościele czerpie swój sens i do którego wszystko zdąża. W ten sposób usłyszany został apel Jungmanna i innych, aby „nasze chrześcijaństwo na nowo stało się chrześcijaństwem bardziej paschalnym”⁵⁶. Nauka Soboru o misterium paschalnym daje wyjątkową i prawdziwie ekumeniczną szansę realizacji wielkiej idei „chrześcijaństwa paschalnego”. Słusznie mógł napisać P. Jounel w komentarzu do *Konstytucji o liturgii*, że nigdy jeszcze nie proklamowano z taką mocą absolutnej supremacji misterium paschalnego w kulcie chrześcijańskim. Nie bez racji określił on tę *Konstytucję* jako „wzejście słońca Paschy na horyzoncie Kościoła”⁵⁷.

Uwzględniając należycie rolę zmartwychwstania Chrystusa w dziele odkupienia powiększa się również szanse coraz bardziej owocnego dialogu ekumenicznego z Kościołami protestanckimi. Wbrew ekskluzywizmowi niektórych autorów opowiadających się za jurydyczną koncepcją odkupienia, w której nie ma miejsca na zbawczą funkcję zmartwychwstania, spora liczba teologów protestanckich dostrzega konieczność wyjścia poza kategorie jurydyczne oraz głębszego naświetlenia funkcji zmartwychwstania Chrystusa w dziele odkupienia. Podkreślają oni przede wszystkim organiczną łączność śmierci i zmartwychwstania Chrystusa, widząc w tym ostatnim integralną oraz istotną część zbawczego dzieła Chrystusa⁵⁸.

Na szczególną uwagę zasługuje pod tym względem studium T. R. Clarka, w którym dają się zauważyć najbardziej żywotne tendencje współczesnego protestantyzmu na temat roli zmartwychwstania w dziele odkupienia⁵⁹. Autor zarzuca teologom chrześcijańskim, zwłaszcza protestanckim, że zaniedbali soteriologiczną doniosłość zmartwychwstania Chrystusa, opierając swoje teorie jedynie na Jego męce i śmierci. Sama idea odkupienia domaga się, według niego, gruntownej rewizji; dokonać jej można jedynie wówczas, kiedy naukę o zmartwychwstaniu weźmie się równie poważnie jak naukę o krzyżu⁶⁰. Wykazuje on, że autorzy Nowego Testamentu zgodnie przyjmowali, iż krzyż i zmartwychwsta-

⁵⁶ „Unser Christentum muss wieder mehr österliches Christentum sein”. *Österliches Christentum* s. 8.

⁵⁷ „La Maison Dieu” T. 77:1964 s. 177 („remontée du soleil de Pâques à l’horizon de l’Eglise”).

⁵⁸ M. in. G. R. Beasley-Murray. *Christ is Alive*. London 1947 s. 12, 117; W. T. Conner. *The Cross in the New Testament*. Nashville 1954 s. 166; H. D. Knigge. *Erlösung durch Jesu Tod*. „Una Sancta” T. 18:1963 s. 151-166, zwłaszcza 152-156.

⁵⁹ *Saved by His Life. A Study of the New Testament Doctrine of Reconciliation and Salvation*. New York 1959.

⁶⁰ Tamże s. XII, 69.

nie tworzą razem fundament odkupienia; wnioskuje stąd, że jedyną prawdziwą podstawą nauki o odkupieniu jest tajemnica krzyża i zmartwychwstania, a nie tylko samo misterium krzyża. Zmartwychwstanie Chrystusa stanowi zatem, jego zdaniem, integralną część nauki o odkupieniu; śmierć Chrystusa posiada swój sens zbawczy jedynie w relacji do zmartwychwstania ⁶¹.

W protestantyzmie współczesnym odnowa teologii zmartwychwstania wiąże się również ściśle z postępem refleksji hermeneutycznej nad problematyką wydarzenia, jego sensu oraz z koncepcją zmartwychwstania Chrystusa jako wydarzenia eschatycznego. Rewaloryzacja soteriologicznej idei zmartwychwstania dokonała się głównie pod wpływem reakcji na poglądy R. Bultmanna oraz jego szkoły. Bultmann skupił swoją uwagę nie na zmartwychwstaniu jako wydarzeniu związanym z osobą Jezusa z Nazaretu, lecz jedynie na sensie zmartwychwstania dla wierzących; według niego zmartwychwstanie jest jedynie wiarą w krzyż jako wydarzenie zbawcze oraz sensem krzyża. Koncepcja Bultmanna doprowadziła w rezultacie do całkowitego oderwania zagadnienia sensu zmartwychwstania od zagadnienia jego charakteru faktycznego. Utożsamiał on zmartwychwstanie Jezusa z jego obecnością w przepowiadaniu Ewangelii ⁶². Nawiązując do tej koncepcji, W. Marxen zmodyfikował tezę o radykalnym oddzieleniu wydarzenia i sensu, historii i wiary. Uważa on, że z historycznego punktu widzenia apostołowie widzieli Jezusa po śmierci jako żywego, lecz afirmacja zmartwychwstania jest tylko jedną z możliwych interpretacji bezpośredniego doświadczenia apostołów; według Marxena oznacza ona po prostu, że „sprawa Jezusa (die Sache Jesu) trwa”, tj. że Jezus nadal zwraca się dzisiaj do ludzi i wzbudza w nich wiarę ⁶³.

Reakcja przeciwko tego typu egzystencjalnej teologii zmartwychwstania przyszła ze strony takich teologów jak W. Pannenberg oraz

⁶¹ Tamże s. 25, 30, 48, 55 n., 68 n., 70-78, 213 nn.

⁶² *Theologie des Neuen Testament*. Tübingen 1953 s. 287-301. Bardziej konsekwentny okazał się pod tym względem K. Barth (*Die Kirchliche Dogmatik*. Bd. 4/1: *Die Lehre von der Versöhnung*. Zollikon 1953 s. 368-378; tenże, *Rudolf Bultmann. Ein Versuch ihn zu verstehen*. Zollikon 1952), który nie tylko uznaje historyczność zmartwychwstania, lecz podkreśla także jego ścisły związek ze śmiercią Chrystusa. Na temat sławnej debaty między dwoma myślicielami na temat zmartwychwstania por. J. Hamer. *Le Christ est ressuscité. Un important débat dans le protestantisme contemporain* (R. Bultmann et K. Barth). W: *L'Eglise et les Eglises*. T. 2. Chevetogne 1955 s. 437-468.

⁶³ *Die Auferstehung Jesu von Nazareth*. Gütersloh 1968 s. 127 nn., 150. Znaczenie pojęcia „sprawy Jezusa” podkreślają obecnie również niektórzy egzegeci katoliccy, m. in. F. J. Schierse (*Die „Sache” Jesu — ein biblischer Begriff?* „Bibel und Leben” T. 10:1969 s. 300-306), F. Mussner (*Die „Sache” Jesu*. „Catholica” T. 25:1971 s. 81-89).

J. Moltmann. Według Pannenberg Jezus prawdziwie zmartwychwstał, tj. przeszedł do innego życia. Interpretuje on zmartwychwstanie Jezusa w świetle idei oczekiwania na powszechne zmartwychwstanie umarłych. Zmartwychwstanie Chrystusa jest wydarzeniem eschatycznym, ponieważ wraz z nim nadeszła definitywna rzeczywistość zbawienia. Podstawą tej rzeczywistości jest dokonany już w Jezusie „historyczny fakt” eschatycznego zmartwychwstania umarłych. Zmartwychwstanie Chrystusa jest inauguracją czasów ostatecznych, antycypacją końca historii oraz definitywnym objawieniem Boga. Zwycięstwo zmartwychwstania jest równocześnie obietnicą, że Bóg doprowadzi całą historię ludzką do ostatecznego celu. Teologia zmartwychwstania w ujęciu Pannenberg jest zatem teologiczną wizją dziejów ludzkich, którym sens nadaje ich kres, antycypowany w eschatycznym wydarzeniu zmartwychwstania Chrystusa ⁶⁴.

Centralne miejsce zmartwychwstania Chrystusa ukazuje też teologia nadziei w ujęciu Moltmanna, oparta — jak u Pannenberg — na eschatologicznym pojęciu obietnicy i oczekiwania. Zmartwychwstanie Chrystusa nie wyczerpuje całej obietnicy Boga, lecz kieruje dzieje ludzkie ku przyszłości — do „Boga, który przychodzi”. Nie jest ono końcowym wypełnieniem dziejów, lecz wydarzeniem, które umacnia i potwierdza obietnicę Bożą nadając sens całej historii ludzkiej po Chrystusie. Historia ta nie jest jedynie czasem „pamięci” o przeszłym wydarzeniu zmartwychwstania, lecz raczej czasem stopniowej realizacji przyszłych możliwości zawartych już w zmartwychwstaniu ⁶⁵.

Reakcja Pannenberg oraz Moltmanna na poglądy szkoły bultmannowskiej doprowadziła do odnowy teologii zmartwychwstania. Interpretacja zmartwychwstania jako wydarzenia eschatycznego nie tylko wniosła zbawienny ferment do samej teologii protestanckiej, lecz przyczyniła się równocześnie do pogłębienia problematyki zmartwychwstania w teologii katolickiej. Jak słusznie zauważył teolog katolicki C. Geffré, zasługą tych protestanckich prób interpretacji jest to, że odkrywają one istnienie nierozzerwalnej więzi między zmartwychwstaniem jako wydarzeniem oraz jego interpretacją ⁶⁶. Nowe badania hermeneutyczne skłaniają coraz bardziej teologów do pojmowania zmartwychwstania Chry-

⁶⁴ *Grundzüge der Christologie*. Gütersloh 1964. Krytyczną ocenę poglądów Pannenberg podaje I. Berten (*Histoire, révélation et foi. Dialogue avec W. Pannenberg*. Bruxelles 1969) oraz D. J. Beechler (*The Centrality of Jesus' Resurrection in Wolfhart Pannenberg's Christology „From Below”*. Romae 1973).

⁶⁵ *Theologie der Hoffnung. Untersuchungen zur Begründung und zu den Konsequenzen einer christlichen Eschatologie*. Aufl. 7. München 1969 s. 125-209.

⁶⁶ *Où en est la théologie de la résurrection?* „Lumière et vie” T. 21:1972 nr 107 s. 17-30, zwłaszcza s. 21. Por. również I. Berten. *Fait historique et réalité eschatologique*. Tamże s. 53-64.

stusa jako wzorcowego przypadku spotkania się rzeczywistości oraz interpretującego ją języka; wykazują one, że jest ono z istoty swojej wydarzeniem w ramach historii oraz wydarzeniem języka wiary. Na tym polega ich wielkie znaczenie ekumeniczne.

*

Teologia misterium paschalnego w jego niepodzielnej całości, ostatnio zaś coraz bardziej teologia zmartwychwstania, stały się prawdziwym czynnikiem jednoczącym myśl chrześcijańską. Słusznie chyba zauważył Durrwell, iż soteriologia oparta na kategoriach jurydycznych wydaje się w pewnej mierze odpowiedzialna za wielowiekowe rozczłonkowanie i rozbitcie teologii zachodniej⁶⁷. Jedność teologii, a konsekwentnie również jedność chrześcijan, nie może być odnaleziona w oparciu o jakąś ideę fragmentaryczną, która z konieczności prowadzi do podziału.

Rewaloryzacja roli zmartwychwstania w dziele odkupienia przez teologię katolicką winna przede wszystkim usunąć jedną z głównych przyczyn głębokiej niechęci teologów prawosławia względem nauki Kościoła katolickiego o odkupieniu. Również czołowi przedstawiciele współczesnej myśli protestanckiej uczynili w ostatnich latach duży krok naprzód uzupełniając „teologię krzyża” nauką o zbawczej roli zmartwychwstania Chrystusa. Szkoda tylko, że niektórzy z nich nie dostrzegają jeszcze — świadomie lub nieświadomie — ogromnego postępu myśli katolickiej na tym odcinku soteriologii, uważając wręcz, że „katolicyzm rzymski wyeliminował prawie całkowicie zmartwychwstanie ze swej teologii”⁶⁸. Nauka o funkcji zmartwychwstania Chrystusa w paschalnej tajemnicy odkupienia jest więc bardzo doniosłym czynnikiem w „teologii jedności”. Na tym polega właśnie ekumeniczne znaczenie teologii misterium paschalnego jako jednej z centralnych prawd chrześcijańskich. Można żywić nadzieję, że i po tej linii pójdą coraz bardziej wysiłki teologów, którym sprawa ekumenizmu chrześcijańskiego leży głęboko na sercu.

ÖKUMENISCHE BEDEUTUNG DER THEOLOGIE DES PASCHAMYSTERIUMS

Zusammenfassung

Die einigende Funktion der Theologie des Todes und der Auferstehung Christi entstammt hauptsächlich aus dem urchristlichen Verständnis des Paschamysteriums, das im Laufe der Zeit allmählich im Bewusstsein der abendländischen Kir-

⁶⁷ Jw. s. 9.

⁶⁸ Tak np. T. R. Clark (jw. s. 41) sądzi, iż „Roman Catholicism has almost entirely eliminated the Resurrection from its theology [...]”. Uważa on, że protestantyzm uległ pod tym względem wpływowi katolicyzmu i również wyeliminował zmartwychwstanie Chrystusa ze swej nauki o odkupieniu.

che unterging. Heute jedoch entfaltet es sich wieder zum lebendigen Reflexions- und christlichen Spiritualitätszentrum. Der Autor stellt die urchristliche Konzeption des Paschamysteriums dar, geht dann zu den Ursachen des Unterganges der integralen Konzeption des Paschamysteriums im abendländischen Christentum über, handelt weiter über den gebührenden Platz und die Rolle des Paschamysteriums in der Theologie und Spiritualität des orthodoxen Christentums, um schliesslich die theologische Erneuerung des Paschamysteriums in der katholischen Kirche und den protestantischen Kirchen zu besprechen.

Die Theologie des Paschamysteriums, letzters aber auch Auferstehungstheologie, entwickelte sich zum wahren Keim der Einheit des christlichen Gedankens. Eine Revalorisation der Auferstehung in der Erlösungsidee, die die katholische Theologie hervorhob, war vor allem ein Hauptgrund zur Überwindung des Misstrauens orthodoxer Theologen, gegenüber der Lehre der katholischen Kirche über die Erlösung. Einige Vertreter der modernen protestantischen Gedankenwelt machten auch schon während der letzten Jahre einen grossen Schritt vorwärts, indem sie die „Theologie des Kreuzes“ durch die Lehre über die erlösende Macht der Auferstehung des Herrn vervollständigten. (T. R. Clark, V. Pannenberg, J. Moltmann). Die Interpretation der Auferstehung als eschatologisches Ereignisses trug nicht nur einen erfrischenden Aspekt in die protestantische Theologie ein, sie trug auch gleichzeitig zu einer Vertiefung der Auferstehungsproblematik in der katholischen Kirche bei. Auf diese Weise ist die Erneuerung der Theologie des Paschamysteriums ein grosser Schritt vorwärts zur besseren Verständigung mit der orthodoxen Kirche und öffnet gleichzeitig die Tore zum konstruktiven Dialog mit der protestantischen Theologie. Auf dieser Ebene liegt auch ihre wesentliche Bedeutung zur Belebung des ökumenischen Dialogs.